

Дьомін О., Подаляк Н.

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію В. Дятлова «В ім'я Бога і загального добра».
Нижчі верстви населення німецького міста і Реформація
(Чернігів: Сіверянська думка, 1997.— 351 с.)

В епоху пізнього Середньовіччя і раннього Нового часу помітно посилилась активність соціальних низів, їхня участь у релігійному та суспільно-політичному житті. Саме від їхньої позиції значною мірою залежала доля Реформації, її конфесійно-релігійний, соціальний і політичний зміст. Проте впродовж тривалого часу питання про роль «народних мас» у реформаційному русі традиційно належало до найбільш ідеологізованих історичною наукою. В монографії В. Дятлова, основний зміст якої — висвітлення проблеми про ставлення нижчих верств населення німецького міста до Реформації, здійснено спробу з'ясувати, яким чином реформаційні ідеї проникали в соціальні та ментальні структури, в якій формі «прості люди» сприймали вчення реформаторів, як вони переосмислювали і тлумачили їх відповідно до свого світогляду, життєвих інтересів і цінностей.

Цілком закономірною видається оцінка В. Дятловим надбань позитивістського та марксистського напрямів в історіографії, представники яких виділяли бідних ремісників, найманих робітників, поденників, слуг, підмайстрів в окрему

соціальну спільноту — «середньовічний пролетаріат», «середньовічний плебс», «плебейські маси», надаючи їм функцію носія «соціалістичних ідей у Реформації». Намагаючись спростувати застарілі кліше і стереотипи, подолати обмеженість структурно-логічних концепцій традиційної історіографії Реформації, автор використовує сучасні історико-антропологічні підходи, які передбачають вивчення численних ментальних, світоглядних та «емоційних» чинників, уявлень та знань тогочасних людей про своє соціальне оточення, ставлення їх до офіційної церкви та влади, сприйняття ними процесів і подій, що відбувалися в суспільстві. Вивчення минувшини В. Дятлов здійснює за допомогою категорій сучасної соціологічної науки, причому ключова роль належить теорії стратифікації: вона використовується не тільки для аналізу соціальної структури населення, а й для з'ясування соціального складу учасників та прихильників реформаційного руху.

Складність розв'язання проблеми про участь і роль нижчих верств у Реформації насамперед зумовлюється специфікою джерельної бази: адже йдеться про «мовчазну більшість», яка залишила після себе надто мало безпосередніх свідчень. Долати цей бар'єр авторові доводиться, залучаючи широке коло різнотипних документів — від офіційних нотаріальних актів і протоколів магістратів до міських хронік, публіцистичних творів, трактатів, проповідей та епістолярної спадщини гуманістів і реформаторів. Зрозуміло, для медієвіста — це цілком звичайна річ, але безперечно компетентність В. Дятлова у виборі джерел, уміння навіть за скупим рядком нормативного документа побачити долі і характери людей, викликає цілком заслужену повагу до автора єдиного в українській історичній науці дослідження такого роду.

Аналізуючи становище нижчих верств у соціальної ієрархії міста XV—XVI ст., автор зосереджується на конкретно-регіональних проявах процесів замикання цехів, зубожіння майстрів, зростання кількості «вічних підмайстрів», найманих робітників, слуг. Він переконливо доводить, що в тогочасному суспільстві зароджувались і поширювались уявлення про загальні типологічні риси різних груп і категорій нижчих верств, відбитком чого стало поширення таких узагальнюючих назв, як «кнехти», «робітники», «хаусармен», «хаусгеноссен». Не викликає сумнівів і висновок про те, що наймані робітники, поденники, інші категорії міської бідноти, за винятком соціальних маргіналів та аутсайдерів, орієнтувались на бюргерські цінності і стандарти життя, прагнули набути бюргерські права і різними шляхами, здебільшого через входження до цехів, братств або товариств, інтегруватися в міську громаду. Тим самим «розмивалася» межа між нижчими і середніми вер-

ствами, певним чином визначалась їхня соціальна позиція. Інтегрування нижчих верств у нову макроспільноту — «простий народ» — дав В. Дятлову підстави цілком справедливо кваліфікувати останній як широку опозицію можновладцям, знатним та привілейованим і стверджувати, що опозиційність «простолюду» знаходила прояв не тільки у відкритих масових виступах і протестах, а й у повсякденній поведінці, ігноруванні станових традицій та обмежень.

З'ясувати становище і соціальну позицію ремісників, робітників, слуг і підмайстрів неможливо без вивчення феномена масової бідності та жебрацтва, які автор розглядає не тільки як матеріальні, а й як соціально-психологічні фактори. Тут важливо згадати, що до «чемних» (бідних) бюргерів суспільство раннього Нового часу ставилося здебільшого прихильно, проте жебрацтво вважалося проявом морального розкладу і втіленням соціальних вад. Таке негативне ставлення до жебраків автор обгрунтовано пояснює не так зростанням їхньої чисельності, хоча воно додатковим тягарем лягало на плечі городян, як тими суттєвими змінами, що відбувалися у світогляді бюргерів під впливом утвердження в період Реформації нової етики праці та нової релігійної доктрини. Переважно саме цією обставиною визначались, за переконанням автора, принципи реформи церковної благодійності і створення нових норм нагляду за бідними. Показово, що метаморфози у системі суспільних цінностей В. Дятлов розглядає на тлі глибокого і вдумливого аналізу поглядів на цю проблему Мартіна Лютера, Андреаса Карлштадта й інших видатних реформаторів.

В. Дятлов дає свою відповідь на дискусійне питання про характер, функції та завдання нової системи соціальної опіки. Він підкреслює, що в умовах гострої боротьби за привернення нижчих верств на бік нового вчення реформатори акцентували на необхідності милосердного ставлення до бідняків, намагались довести переваги комунально-громадської опіки над середньовічною церковною благодійністю. Водночас він переконливо доводить, що нова система соціального нагляду мала на меті не тільки благодійні, а й «виховні» заходи проти жебраків та волоцюг, примусове залучення їх до праці, встановлення жорсткого контролю і дисципліни. Реформаційні закони і статuti про бідних передбачали регіональний розподіл коштів, виховання у жебраків поваги до бюргерських норм життя. Створення нової системи соціального захисту реформатори намагались використати для секуляризації церковного майна на користь міських громад, для закриття монастирів і підпорядкування магістратам церковних шпиталів. Грунтовний аналіз реформи благодійності дозволив авторові стверджувати, що нижчі

верстви перетворились на один із головних об'єктів уваги реформаторів, а розв'язання проблеми бідності та жебрацтва стало серцевиною соціальної програми Реформації. Цікаво, що В. Дятлов наводить конкретні факти вживання заходів, спрямованих на подолання бідності й жебрацтва в містах з прокатолицькою орієнтацією. Безумовно, було б доречно дати при цьому порівняльну характеристику реформаційних і католицьких програм, але, на жаль, такої спроби автор не зробив.

Подолання бідності й жебрацтва розглядалось реформаторами як важливий складовий елемент побудови нового «гармонійного суспільства». В. Дятлов доводить, що нижчі верстви схильні були відстоювати ідеал суспільства, який надав би їм можливість досягти бургерського статусу і відповідного рівня життя, тобто вони дотримувались принципів «життєвого реалізму». Водночас автор підкреслює, що програми радикально налаштованих ідеологів були спрямовані на реалізацію таких моделей суспільства, де нижчі верстви посідали б пануюче місце, але звертає увагу на те, що звичайно реальні перетворення суттєво відрізнялись від програм та задумів реформаторів, а спроби втілити в життя гасло «В ім'я Бога і загального добра» у більшості випадків обертались прямо протилежними результатами. Широке залучення апокаліпсичних міфів і пророцтв з їх передбаченням перемоги простолоду, піднесення бідних та принижених і загибелі знатних та привілейованих дали авторові підстави стверджувати, що домінантою масового світогляду ставала ідеалізація «простолоду» і теза про його месіанську роль, здійснювані радикальними реформаторами, які рекрутувались з освічених кіл.

Особливий наголос В. Дятлов робить на комунально-громадському характері ранньої Реформації і простежує, як конкретно реалізовувалось право громад обирати священиків, секуляризувати на користь міст церковне майно та прибутки,

створювати міську систему соціального захисту. При цьому він розкриває складний механізм кореляції реформаційних течій відповідно до соціального статусу їх учасників і відмовляється від однобічного погляду, що опорою поміркованого табору були середні бюргери, радикально-дрібні бюргери, а революційного — «плебейські маси». Виключно важливе значення для з'ясування характеру Реформації має і висновок про те, що всі угруповання і течії були не моносоціальними, а формувалися на змішаній соціальній основі, причому вибір позиції в реформаційному русі обумовлювався не тільки соціальними, а й ідеологічними, демографічними та суб'єктивними чинниками. На жаль, не всі ці вельми цікаві спостереження автора отримали належне висвітлення. Поза увагою залишилися такі важливі і принципові для кінцевої долі Реформації питання, як участь нижчих верств у князівських загонах, проблема «батьків і дітей» в умовах релігійного розколу.

На відміну від традиційної точки зору, дослідник переконливо відстоює власний висновок про активну підтримку нижчими верствами поміркованої лютерівської Реформації, але поряд з цим майже не приділяє уваги ставленню нижчих верств до анабаптистського руху та інших радикальних течій, які набули поширення після поразки Селянської війни. Цілком справедливо підкреслюючи провідну роль у формуванні радикального напрямку Андреаса Карлштадта, В. Дятлов чомусь не згадує, що в південнонімецьких містах досить впливовим було також учення Ульріха Цвінглі.

Втім, ці окремі недоліки — цілком звичайна річ: адже їх не позбавлена жодна наукова робота і вони свідчать лише про те, що науковий пошук необхідно продовжувати. Значно важливіше те, що поява серйозної, ґрунтовної і оригінальної роботи В. Дятлова, присвяченої до того ж одній з найвизначніших подій європейської історії, стала явищем в українській історичній науці.